

ESKİ ANADOLU'DA KADININ MEVKİİ *

Dr. FÜRÜZAN KINAL

Anadolu, ancak M. Ö. II. Binyıl başlarında yazının ışığına çıktığı için, araştırmalarımız bilmeceburiye bu tarihten başlayarak Hititlerden önce ve Hititler çağında olmak üzere başlıca iki bölümde mutalâa edilecektir¹.

Bu itibarla evvelâ II. Binyıl başlarında Orta Anadolu'da kurulan Asur ticaret kolonileri devri vesikaları, sonra Hitit imparatorlukları vesikaları araştırılacaktır. Bu maksatla Asurlu kolonistlere ait olan mektup, mukavele, senet v. s. neşredilmiş hukukî ve iktisadî vesikalarda geçen kadınla ilgili bütün kayıtlar toplanmıştır. Gerçi bu vesikalar aslında Asurlu Kolonistlere aittir, fakat Asurlu tüccarlar yerli halkla o derece sıkı bir münasebet içinde görünürler ki, yerliler hakkında da indirekt olarak bilgi elde edilebilmektedir. Hattâ bu münasebetlerin yalnız ticari alış verişe inhisar etmeyip, evlenme, boşanma gibi sosyal münasebetlere kadar gittiğini gösteren vesikalar da vardır.

Fakat Kültepe'de keşfedilen binlerce ticaret vesikaları arasında cemiyetin bünyesini göstermeğe yarayan evlenme mukaveleleri pek azdır, öyle ki yalnız bu vesikalarla bu devirdeki Anadolu cemiyetinin patriarkal veya matriarkal bir aile üzerine kurulduğunu tesbit etmek pek zordur². Bundan dolayıdır ki, bu maksat için vesikaların heyeti umumisine bu zaviyeden bakmak icap etmektedir.

Bu devirde Anadolu'da, tıpkı III. Binyılda Mezopotamya'da olduğu gibi, bir çok küçük şehir beylikleri bulunduğu ve bunlardan bazılarının "Büyük Prenslükler" olduğu anlaşılmıştır. Kültepe vesikalarında bu prensler yanında bazan zevceleri de zikredilmektedir.

* Bu etüd V. Türk Tarih Kongresinde okunmuştur.

¹ III. Binyılda bu konu ile ilgili malzemenin başında Alacahöyük ve Priamus defineleri gelir. Bunlardan bilhassa Alacahöyük'teki gömmelerden birinin bir kırılığa ait olması muhtemeldir. Fakat bir taraftan bu devirde erkeklerin de ziyet eşyası takmaları, diğer taraftan bu mezarların nihai interpretasyonunun yapılmamış olması bakımından bu maksat için kullanılamamaktadır.

² P. Koschaker, ArOr 18/3 (1950) s. 278 n. 79.

Meselâ bir vesikada (EL 150) "Wahşuna prensesi geldiği gün" tarzında bir not vardır. Bir diğer vesikada ise (EL 188) Timilkia şehri prens ve prensesinin, borç yüzünden bir adamı karısı ve oğullarıyla birlikte alacaklıya teslim ettikleri yazılıdır. Fakat bu bir tek vesika ile Anadolu'da kraliçelerin de mahkeme kararlarına iştirak ettiklerine hükmetmek tabii doğru olmaz. Maalesef bu devrin kraliçeleri hakkında daha fazla bilgimiz yoktur. Zira Kültepe vesikaları umumiyetle saray vesikaları değil, tersine halka ait, halktan gelen ticaret vesikalarıdır.

Fakat bu ticari senetler içinde o devrin içtimai bünyesi hakkında bazı imalar vardır. Meselâ vesikalarda çok defa kölelerden veya esirelerden bahsedilmektedir. Böylece o devrin bütün şehir prensliklerinde kölelik müessesesinin mevcudiyeti ve insanların hürler ve köleler diye sınıflara ayrıldıkları kendiliğinden anlaşılmaktadır. Kültepe vesikaları bilhassa yerlilerin borç yüzünden köleliğe düşüklerini göstermektedir. Meselâ kendisine "memleketin kadını" denilen Şatahşuşar adındaki yerli bir kadın, borcunu "Harihari" bayramında ödeyeceğine dair senet vermektedir (Hrozny 24). Başka bir senette de Bn. Huzura, sadece 2/3 Mine ve 2 Şekel gümüşü ödünç alma karşılığında rehin olarak bırakılmıştır. Borç ödenmediği takdirde esire olarak satılacağı yazılıdır (TC III 252). Aynı suretle "Balhuisa ve kocası Babala 1/3 Mine 2 Şekel gümüş için rehindirler. Hasatta borçlarını ödemezlerse, Enişru'nun evine girerler" denilmektedir (EL 86), yani ikisi de bu kadar küçük bir meblağ için esir olacaklardır. Aynı tüccara başka bir yerli aile 15 Şekel gümüşün karşılığını hasat zamanında 2 çuval buğday ile ödemek üzere kızları Kukran'ı rehine olarak verirler. Nitekim insanların satıldığını gösteren vesikalar da vardır: Asurlu tüccarlardan Qaqqaria yerli bir cariye olan Gatidayı 5 Şekel gibi çok aşağı bir fiyata satmıştır (EL 105). Bir diğer senet de yine yerli bir ailenin, kızları Balhuisa'yı 6 Şekele sattıklarını göstermektedir (EL 106). Yerli Bn. Şupianika kızı Suli'yi Salua'ya satar (Hrozny 35). Aynı suretle Asurlu Bayan Ahatum, yerlilerden Kanunia ile kocasına cariye Samnanika için 22,5 Şekel gümüş ödemiştir, fakat satanlar bilâhara bu fiyatın sekiz mislini vererek belki de çocukları olan Şamnanika'yı geri aldıklarına dair bir makbuz senedi vardır (EL 214).

Bu köle alım satımının yalnız Asurlularla yerliler arasında

değil, yerliler arasında da cari olduğunu görüyoruz. Nitekim yerli bir bey olan Peruwa ile karısı Tamadanika'ya borçlu olan ve isimlerine göre yerli olmaları gereken Dilukunian ile babasının borçlarına mukabil el konulan malları arasındaki cariyeleri 9,5 Mine ve 7,5 Şekel gümüşe satılmıştır (EL 189). Böylece cariyeye fiyatı 10 Mine ile 5 Şekel arasında değişmektedir. Kölelik erkeklerle kadınlar arasında bir fark gözetmemektedir, yalnız erkeklerin iş gücünün daha fazla olmasından dolayı fiyatları daha bahalıdır.

Mamafih bu devirde kadınların yalnız ev işlerinde değil, tarla işlerinde de çalıştıkları anlaşılıyor: Bir vesikaya göre (TC II 66) Bayan Hana³ borcu mukabilinde sabanda çalışacağına dair senet vermektedir. Keza yerli Bayan Şubikuni, Asurlu tüccar Puşukenu'dan borç aldığı 8,5 Şekel gümüşü, ot biçmek sureti ile ödeyeceğini taahhüt etmektedir (EL 81).

Diğer taraftan kadınların ticaret işlerinde kocalarına veya biraderlerine yardım ettiklerini de görüyoruz: Kappadokya'da doğmuş olduğu tahmin edilen⁴ Asurlu Bayan İştâr-Baştı, Asur şehrinde erkek kardeşi Puzur-İştâr'a mektup yazarak (TC III 112) Kanişteki işleri hakkında kendisine izahat vermektedir. Keza Bayan Hattitum⁵ da, biraderi Enlil-bani'ye ticaret işlerinde yardım etmektedir (KTS 53), öyle ki bu kadın namına gönderilmiş 6 iş mektubu vardır⁶. Hattâ doğrudan doğruya kendi adlarına iş yapan kadınlar da görülmektedir. Meselâ, Bn. Kanunia'ya Assur-Muttabil'den gönderilmiş bir mektupta bazı siparişler verilmektedir (KTS 6). Aynı kadının "hemşirem" dediği Asui-ilka'ya gönderdiği rica mektubu ise, kadınlar arasındaki en eski muhaberrattan birini teşkil etmektedir (KTS 5). Bir diğer kadın mektubu da Asurlu meşhur tüccarlardan Puşukenu'nun bir rahibe olan kızı Ahaha'nın vekili Assur-Muttabil'e gönderdiği mektuptur (KTS 7). Bu mektuptan Bn. Ahaha'nın rahibe olduğu halde ticaret de yaptığı anlaşılmaktadır. Bir başka vesikada ise (EL 180), Anah-İştâr adındaki Asurlu bir kadın, vekili Bn. Lamassatum'dan aldığı 20 Şekel gümüşten ibaret borcunun ödenme-

³ Hana'nın kadın olduğu TC III, 240 ile anlaşılıyor.

⁴ J. Lewy, ArOr 18/3 (1950) s. 373 n. 44 ve s. 420.

⁵ B. Landsberger, ArOr 18/1-2 (1950) s. 347 de bu kadının Hititli olduğunu kabul ederse de, Lewy, L. c. s. 375 de Hattitum'un ana ve babasının Asurlu olduğunu, bu kız Hattuşaşta doğduğu için H. adının verildiğini söyler.

⁶ Bu yerler için Bak. Landsberger, L. c. 347.

sini Bn. Şadea'ya havale etmektedir. Yukarıda adı geçen Hattitum'un annesi Tariş-matum isimli Bayan da Asur'daki oğlu Enlil-bani'ye bir mektup göndermiştir⁷. Erkekler tarafından kadınlara gönderilmiş mektuplar arasında bir tane de izdivaç teklifi mektubu bulunması enteresandır⁸.

Görülüyor ki, bu devirde kadınlar iş hayatına atılmış bulunuyorlardı. Bu durumun onlara hukuk sahasında da bazı hak ve salâhiyetler temin edeceğine şüphe yoktu. Nitekim bu devrin kadını, kendi adına borçlanıyor, veya kendi adına ödünç veriyor, bunlar hakkında bizzat senet tanzim ve imza ediyor, şahit olabiliyor ve dolayısıyla her çeşit hukuk işlerinde dâva açabiliyor veya şahsen dâva edilebiliyordu. Meselâ, Asurlu Bn. Şadea-Puşuken bir vesikada (EL 60) şahsen borçlu görüldüğü gibi, yerlilerden Bn. Haşuşar (EL 58) ile Bn. Hiştahşuşar da alacaklı görünmektedirler (EL 36). Aynı suretle kocası Asurlu olan Bn. Zuşgana, kocası seyahatte iken onun namına mukavele aktediyor (EL 292). Bundan başka vesikalar üzerinde kadınlara ait birçok mühür baskıları vardır⁹. Bu bize kadının ferdî mülkiyet hakkına sahip olduğunu göstermektedir. Bu mülkiyet hakkı ona mahkeme huzurunda hukukî bir şahıs hak ve mes'uliyetini vermiş olmalı idi. Nitekim bir vesikada dâva edilen üç şahıstan birinin de Sat-ili isminde Asurlu bir Bayan olduğunu görüyoruz (EL 245). Asurlu bir tüccar, ayrılmış olduğu yerli karısı Zibe-zibe'yi üç oğlunu geri almak için mahkemeye vermiştir (EL 276). Keza yerli bir cariye olan Wala-wala da ayrılmış olduğu Asurlu efendisi Pilah-İştar aleyhine bir nafaka dâvası açmıştır (Hrozny 32).

Diğer taraftan bu son vesikalar, Asurlu kolonistlerin Anadolu-

⁷ Lewy, Tariş-matum'un kocasının Assur-malik olduğunu ve bu ailenin Kaniş'te ikamet ettiklerini, Hattitum ile Enlil-bani'nin bu ailenin çocukları olduklarını mektupların insicamından çıkarmıştır. L. c. 373.

⁸ BİN VI 104: Puzur-Asur'dan Nuhşatim'e: Sizinle evlenmem için, babanız sizin lehinize buradaki adresime bir mektup yolladı. Sizin çabuk gelmenizi temin için babanızın adresine kölemlerle mektup yolladım. Mektubumu alır almaz yola çıkın, buraya gelin. Ben yalnızım. Bana arkadaşlık edecek yanımda kimse yok. Yemeğimi hazırlayacak kimsem yok. Kölemlerle gelmediğiniz takdirde Wahşuşana'dan bir kız alacağım ve orada oturacağım. Dikkatli olun ve kölemlerle seyahati geciktirmeden buraya gelin! Lewy, L. c. 374 n. 48.

⁹ Wakli'nin karısı Gabzia'nın mührü (EL 15), rahibe Ahaha'nın mührü (EL 11) Hiştahşuşar'ın (EL 36), Balhuisa'nın (EL 86), Kukran'ın (EL 106).

nun yerli kadınlar ile evlendiklerini ortaya koymaktadır¹⁰. Yerli erkeklerin Asurlu kadınlarla evlendiklerine dair vesika henüz yoktur¹¹ fakat bunda gerek mevcut evlenme vesikalarının gerekse kolonideki Asurlu kadınların sayıca azlığı âmil olmalıdır.

Asurlu tüccarların yerlilerle Anadolu'da cari olan âdet ve ananeye göre evlendikleri anlaşılmaktadır. Zira Asurlu bir tüccarın yerli bir kadınla evlenme mukavelesinde (Hrozny 3) evlenmeden önce verilen bir paradan bahsedilmemekte, yalnız ayrılma halinde her iki tarafın beşer Mine gümüş ödeyecekleri kaydedilmektedir. Halbuki bu devirde Mezopotamya kanunlarında Sumerlerde ve Asurlar'da izdivaç müessesesi kadını satın alma esasına dayanmaktadır¹². Yani kız babası, kızı üzerindeki hâkimiyet hakkını damadına satmakta ve kızına da baba evinden ayrılırken muayyen bir meblağ vermektedir, zira kız evlât bundan sonra baba mirası almamaktadır. Kültepe'nin sayısı mahdut¹³ evlenme mukavelelerinde ise Mezopotamya'nın benzeri mukavelelerinde görülen bu tarz Şeriqtum (çehiz) veya tirhatum (başlık) gibi paralardan bahis yoktur. Buna mukabil boşanma vesikalarında daima bir boşanma parası mevzu bahistir. Bir vesikada Bn. Talhama'nın kocasının¹⁴, boşanmak için gereken "Şehrin yemini" ni yaptığı ve başka bir vesikada ise (EL 3), erkeğin kadına boşanma parasını şehrin prensinin huzurunda verdiği... yazılıdır¹⁵. Gerek bu yemin kaydı, gerekse boşanma parasının resmî şahsiyetlerin huzurunda teslimi, evlenmeler gibi boşanmaların da muayyen bir seramoniye tâbi olduğunu anlatmaktadır. Boşanma mukavelelerinin en ilgi çeken noktası, para cezasının ayrılmak isteyen tarafa şâmil olmasıdır (Hrozny 3 ve EL 3). Bu bize Anadolu'daki izdivaç müessesesinin kadına da boşanma hakkını tanıdığını ispat etmektedir. Bundan başka kadını satın alma esasına dayanmayan bu müessese, aynı zamanda monogamdır. Gerçekten iki vesikada da (Hrozny 3 ve EL 1) erkeğin başka bir kadın alama-

¹⁰ Bunlardan başka Asur-pilah'ın karısı Kuninahşuşar, Uzua karısı Zusga, Aşşurdan karısı Zuşgana hep yerli kadınlardır.

¹¹ E. Bilgiç, DTCF Dergisi IX, 3 (1951) s. 229.

¹² P. Koschaker, Ar Or 18/3 (1950) s.

¹³ E. Bilgiç, L c. s. 228. 210 - 296

¹⁴ Bu erkek Lewy'ye göre İli-asranni (EL 6), Bilgiç'e göre Atata'dır, Lc. 23.

¹⁵ Kaniş prensi Warba ile onun "rabi similtim'i Halgışu'yu biz EL 188 den de tanıyoruz.

yacağı açıkça zikredilir ¹⁶. Fakat bu yasak, ancak erkeğin nikâhla başka bir kadın almayacağı demektir. Zira birinci meşru zevce- nin mevcudiyeti, daha başka cariyeler almasına mâni değildir, hattâ çocuksuz kadın, kocasına bir cariyeye vermeğe mecburdur. Erkek çocuk elde edildikten sonra da bu cariyeyi, zevce isterse satabilir ¹⁷.

Görülüyor ki, II. Binyıl başlarında Anadolu'da cârî olan âdet ve anane hukukuna göre, evlenirken kadın satılmaz ve erkek gibi kadına da boşanma hakkı tanılır, boşanma vukuunda çocuklar kadına düşer (EL 276). Bu durum, bugünkü anlayışımıza göre, çok ileri bir zihniyetin ifadesi ise de, aslında bu tarz bir evlilik müessesinin, bu devirdeki Anadolu cemiyetinin anaerklî (matriarkal) bir ailenin geleneklerini aksettirdiğine şüphe yoktur. Bu geleneklerin değişmesinde Asurlu kolonistlerin sâmi asıllı âdetlerinin tesiri olacağı gibi, müteakip Hititler çağının da bu karışmada tesiri kendini gösterecektir.

Hitit Devletleri zamanında :

Kültepe çağını takip eden Hitit Devletleri zamanında kadının sosyal durumunu tetkik etmek için, bir taraftan Hatuşaş arşivinin vesikalarından, diğer taraftan arkeolojik eserlerden faydalanmak mümkündür. Fakat burada unutmamak lâzımdır ki, Hitit vesikaları umumiyetle saray tarafından yazdırılmış olduklarından, Hitit halkını ve cemiyetini değil, sadece saray halkını aksettirirler. Bundan dolayı tetkik edeceğimiz vesikalar da sadece saray kadınlarına, kiralîyet ailesinin kadın fertlerine inhisar etmektedir. Halka malolmuş vesika olarak yalnız kanunlar ve birkaç arazi bağış vesikası mevzu bahsolabilir. Hitit kanunları o devir cemiyetinin bünyesine göre, yani fertlerin hür veya esir olmaları esası üzerine tetvin edilmiştir. Bundan dolayı bu devir kadınlarını da hür kadınlar ve esir kadınlar olarak evvelâ iki büyük sınıfa ayırmak lâzımdır.

Hititli hür kadın tipini ise ancak kralîçeler temsil etmektedir. Hitit cemiyetinde kralîçelerin rolü çok mühimdir. Hattâ bir metinde müstakilen hüküm süren bir kralîçeden bahsedilmektedir ¹⁸.

¹⁶ Bunlardan Hrozny 3 deki bir kelimeyi Hrozny, Symbolae Koschaker, s. 110 da ve Lewy, ArOr 18/IV s. 421 "amtum" = esire olarak okudukları halde, Bilgiç, Lc. s. 229 da bunu assarum=zevce olarak okumaktadır.

¹⁷ Bilgiç'in de işaret ettiği üzere, Tevrat, Tekvin XVI, 1; XXI, 9.

¹⁸ 2 BoTU 23 A 1 56-62.

Gerek mâbedlerdeki dinî merasimlerde, gerekse saraylardaki resmi kabullerde kıraliçeler daima hazır bulunuyorlardı. Meselâ çok mühim bayramlardan biri olan Pırasa bayramında kıral ile kıraliçeye tamamen müsavi muamele yapılmaktadır. Bazı bayramlara ise yalnız kıraliçeler katılmakta idi. Umumiyetle kıraliçelere “şakuvaşşar” deniliyordu, fakat hüküm sürmekte olan kıralın birinci, meşru zevcesine Tavannana diyorlardı. Kocaları ölen Tavannanalar unvan ve mevkilerini oğulları zamanında da muhafaza ediyorlardı. Yeni kıralın zevcesi, ancak kayın valdesinin ölümünden sonra Tavannana sanını alabiliyordu¹⁹. Kıralların ilk kıral Labarna'nın adını meşru'iyet alâmeti olarak taşıdıkları gibi, Tavannana unvanının da ilk kıraliçenin adından gelmiş olduğu tahmin edilmektedir, zira Eski Devlet kıral adlarını gösteren “B” kurban listesinde Labarna'dan sonra sadece Tavannana yazılmıştır. Fakat bu kelime ilk Hitit kıraliçesinin özel adı mı idi, yoksa herhangi bir suçu yüzünden asıl adı zikredilmeyerek sadece, unvanı mı yazılmıştı, bilmiyoruz.

Tavannana'ların siyasete karıştıklarını, kıral listesinin ikinci kıralı I. Hattuşil zamanında görüyoruz. Hattuşil meşhur vasiyetnamesinde kıraliçeden “yılan gelecek, Hattuşa'yı sokacak” şeklinde bahsettiğine ve vasiyetnamede prens veliahd Huzzia'nın yerine I. Murşil veliahd tâyin edildiğine göre, kıraliçe Haştayar'ın, oğlunun taht üzerindeki hakkını korumak için ileri atıldığını ve nüfuzunu kullandığı anlaşılmaktadır²⁰. Eski Devletin diğer kıraliçelerini yalnız kurban listelerindeki isimlerle tanımaktayız²¹, icraatları hakkında vesika yoktur, hattâ bazılarının tarihteki mevkii dahi tâyin edilememektedir²².

Yeni Devlet kıraliçelerinden en eskisi, Şuppiluliuma'nın annesi olması gereken III. Tuthalya'nın zevcesi Nikalmati'dir. Bu kıraliçeyi biz hem kurban listeleri ile, hem de kızına ait bir mühürle tanıyoruz. Filvaki kızı Aşmunikal'e ait haylı vesika vardır. *Meselâ başka bir

¹⁹ A. Götze, Kleinasien, S. 87. de Ana kıraliçelere verilen bu ehemmiyetin matriyarkal devirlerden kalma bir gelenek olduğunu söyler.

²⁰ F. Sommer, HAB S. 209 da, Götze, Kleinasien, S. 87 de Haştayarg'ı I. Hattuşil'in zevcesi ve Tavannana kabul ederler.

²¹ Otten, MDOG 83 S. 51 ve devamı.

²² Meselâ Forer, Kıraliçe Valli'nin müstakilen hüküm sürdüğünü kabul eder.

mühür üzerinde de kendisine Tavannana denilmektedir ²³. Bir diğer vesikaya göre ise, kraliçe Aşmunikal'ı, kral Arnuvanda ve muhtemelen oğulları "tuhkanti" Tuthalya ile beraber Kuvatalla isminde bir hierodule arazi bağışlamaktadırlar (KBo V, 7). Bu devre ait başka bir vesikada Kaşka hücumları ile ihmale uğrayan dinî merasimlerin bozulması hakkında bir münacaat metni kral ve kraliçe tarafından yazdırılmıştır (KUB XVIII, 21).

Vesikalarda Şuppiluliuma'nın zevcesi olarak iki kadın zikredilmekte ve bu durum gerek mühürler, gerekse kurban listeleri ile tevsik edilmektedir. Bu listelerde ilkin kraliçe Dadu-Hepa'nın sonra Hinti'nin adları yazılmıştır. Prof. Güterbock bu listelerin tarihi sıraya göre tanzim edilmiş olduklarını kabul ederek, Dadu-hepa'yı birinci, Hinti'ye ikinci zevce demektedir ²⁴. Halbuki gelinine, yani II. Murşil'in karısına büyü yaparak öldürdüğü ve bazı vergileri aldığı ve bu meyanda daha bir çok yolsuzluklar yaptığı iddiası ile oğlu tarafından mahkemeye verilen Tavannana, eğer Dadu-Hepa ise, ²⁵, bu takdirde Şuppiluliuma'nın birinci zevcesi kraliçe Hinti olmalıdır. Bundan başka bu zevcelerden birinin Babil kralının kızı olması da teklif edilmiştir. Çünkü sahibesinin adı kırılmış, fakat unvanları kalmış iki mühür üzerinde "Babil kralının kızı" ibaresi yazılıdır. Prof. Güterbock tarafından bu mühürler Şuppiluliuma devrine konulmuştur ²⁶, fakat ne bu devirde, ne de Murşil zamanında Hitit-Babil münasebetlerine dair kat'i bir vesika vardır. Ancak Hitit kraliçelerinin çoğu tanrıçe Hepat'lı Theophor adlar taşıdıkları düşünülürse, Babilli prensesin yeni vatanında Dadu-Hepa ismini almış olması akla daha yakın gelmektedir.

Bu devirde birçok Hititli prenseslerin komşu vasal prenslerle evlendirildiklerini görüyoruz: Şuppiluliuma'nın kız kardeşi, Hayaşa kralı Hukkanaş'a; kızı prenses Muvattış, Mira Beyi Maşhuiluvuş'a²⁷ verildiği gibi, ismini bilmediğimiz diğer bir kızı da Mitanni kralı Mattivaza ile evlendirilmiştir ²⁸. Daha sonra Muvatallî'nin

²³ MDOG 74 S. 67 v. d.

²⁴ H. G. Güterbock, SBo 1. S. 5.

²⁵ E. Forer'in 2 BoTU, 14 ve 20 de kabul ettiği gibi.

²⁶ Güterbock, L. c. S. 6-9.

²⁷ J. Friedrich, Verträge I Nr. 3 § 2=MVAeG 31 (26) S. 107.

²⁸ E. Weidner, PD. N. 1.

kız kardeşi DİNGİR^{MES}-İR de Şeha nehri memleketi prensine verilmiştir ²⁹.

Ele geçen kurban listelerinde II. Muşil'in zevcesi gösterilmediği gibi, Muşil devrinin mebzul vesikaları arasında da zevcesinin adı geçmemektedir. Yalnız çivi yazı lejantlı bir mührün üzerinde Muşil adı ile birlikte görülen "Büyük kraliçe Malnikal" in Muşil'in zevcesi olabileceği faraziyesi ³⁰ reddedilmiştir ³¹. Böylece bu kralın zevcesini bilmiyorsak da, son zamanlarda Ugarit (Ras-Şamra) de bulunan Muşil mührü ile ³² bir esirtu kadının oğlu olan kral Urhi-Teşup'un taht üzerindeki meşruiyetini sağlamak gayreti ile dedesinin hierogliflerini kullandığı, yani III. Muşil adını taşıdığı anlaşıldığından beri, bugüne kadar Urhi-Teşuba ait zannedilen mühürlerden bir kısmının, II. Muşile ait olacağına şüphe yoktur. Çünkü Muşil hieroglifli mühürlerin bir kısmı Muvatalli'nin zevcesi Büyük Kraliçe Danu-Hepa adı ile, bir kısmı da henüz okunamayan başka bir Büyük Kraliçe ismiyle görünmektedir. Buna göre, bu okunamayan isim, bu devrin Tavannanası olması gereken Muşilin zevcesinin hieroglifleri olmalıdır. Zira aynı suretle Muvatalli mühürleri de yine iki kadın adıyla görünürler, bunlardan biri, bu devirde Büyük kraliçe, Urhi-Teşup zamanında ise Tavannana olması icabeden Danu-Hepa'dır. Okunamayan ve kapalı duran üç şemsiye şeklindeki işaretler sonunda Hepat işareti bulunan X-Hepat da Urhi-Teşup'un zevcesi olmalıdır.

Bundan sonra Yeni Hitit Devleti tarihinin en mühim simalarından biri olan III. Hattuşil'in zevcesi Pudu-Hepa gelmektedir. Bu kraliçeye ait bir çok mektup, adak ve vakıf vesikaları mevcuttur. Bunlardan başka Fıraktin kabartması üzerinde ve bazı mühürlerde kocası ile birlikte adı yazılıdır. Esasen bu devre ait bir çok resmî vesikalarda da bu kraliçenin adı daima Hattuşil ile beraber geçmektedir ³³. Bu vesikalardan anlaşıldığına göre, Lavazantia şehri baş rahibi Pentipşarri'nin kızı olan Pudu-Hepa, memleket dahilinde bir çok hayır işleri yapmaktadır. Lelvani kültürüne tahsis ettiği ailele-

²⁹ J. Friedrich, Verträge IB § 2; Götze, Muş. Ann. S. 143.

³⁰ E. Forer, 2 BoTU 14.

³¹ Güterbock, SBo I S. 46.

³² Syria, XXIX (1952) S. 172.

³³ Götze, Kleinasien 88.

rin listesini veren bir tableten öğrendiğimize göre, kraliçe bir kızı kocaya vermekte, küçük çocukları enişterinin yanına çıraklığa koymakta, öksüzleri himaye etmektedir ³⁴. Bir diğer vesika ile de onun Hattuşil ile beraber Şahurunuva isimli kölelerine azatlık imtiyazı verdiğini öğreniyoruz. Bütün bu iyiliklerine mukabil de tanrısından Haşmetmaabı Hattuşil için “altın, gümüş seneler, altın, gümüş aylar ve altın, gümüş günler” dilemektedir. Bir başka tabletin alt yazısına göre ³⁵, kraliçe Pudu-Hepa, başkâtime Kizzuwatna tabletlerini toplamak vazifesini vermiştir.

Diğer taraftan Kraliçe Pudu-Hepa memleketin dış siyasetinde de kendisine düşen vazifeleri yapmaktadır. 17 sene süren Mısır-Hitit savaşlarından sonra III. Hattuşil’in zamanında sulh yapılıncaya, Pudu-Hepa da Mısır kraliçesine bir tebrik mektubu yazmıştır ³⁶. Mısır Firavunu II. Ramses’ten III. Hattuşil’e 26, Pudu-Hepa’ya ise 13 mektup gönderilmiştir. Kraliçenin protokoldaki mevkiini, bu mektupların sayısından daha iyi hiçbir şey gösteremez.

Bundan başka Pudu-Hepa, başka bir Büyük Kıralla daha muhabere etmiştir ³⁷. Bu mektuptaki “Ben kraliçenin almış olduğum Babil ve Amurru prensesleri...” kaydı, kraliçenin evlenmeler yolu ile yapılan barış siyasetinde ne derece rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı mektupta Hattuşil’in kızının bir kudretli kiral ile izdivacından bahsedilmektedir. Esasen Hattuşil’in kızlarından birinin, Mısır ile yapılan barışı takviye için, II. Ramses’in 34. senesinde bizzat Hattuşil tarafından Mısır’a gelin götürüldüğünü, Abu Simbel mâbedi duvarları üzerindeki tasvir ve kitabe ile bilmekteyiz ³⁸. Bir diğer kızının da Amurru kralı Pentişina’ya verildiği, bu kiral ile yapılan muahede de açıklanmaktadır ³⁹.

Görülüyor ki Hitit kraliçeleri, memleket dahilinde merasimlerde, âyinlerde bulunmak, hayır işleriyle meşgul olmak gibi vaz-

³⁴ Laroche, RA 43, 1/2 (1949) S. 55 v. d.

³⁵ Kemal Balkan, ABOT I, 1 ve 2.

³⁶ E. Edel, İF 60 1 (1949) S. 75.

³⁷ Mektupta gönderilen büyük Kırallın adı kırık olması muhtelif tefsirlere yol açmıştır. Forer’e göre, RLA I 67 de Babil Kırallı; Götze, NBR 19 da Amurru kırallı; Sommer, AU 255-260 Kıbrıs Kırallı olduğunu ileri sürerler.

³⁸ J. H. Breasted (Ranke tercümesi) Geschichte Aegyptens (Vienna 1936) s. 246 v. d.

³⁹ E. F. Weidner, PD (Bost 9) S. 124.

felerinin yanında, devletin dış siyasetinde barış için de mühim bir vazife deruhde etmiş bulunuyorlardı. Hitit kraliçelerinin bu durumları Mısır ve Babil prensesleri ile mukayese edilemeyecek kadar yüksek ve asildir ⁴⁰.

Hitit cemiyetindeki halk tipi kadını tanımak için, yalnız Hitit kanunları ile iktifa etmek zorunda olduğumuzu söylemiştik. Bu kanunlar Hitit cemiyetinin pederşahi bir nizamaya dayandığını göstermektedir. Zira bu kanunlardan § 48 göre, baba isterse, çocuklarını satabilir veya tazminat olarak verebilir (§ 44). § 198 de karısını başka erkekle yakalayan koca, suçluları isterse öldürebilir, cezası yoktur. Bu son madde, erkeğin kadın üzerindeki mutlak hâkimiyet hakkının ifadesidir. Nitaekim § 29 göre, Hititlerdeki evlenme müessesesi de kadının satın alınması esasına dayanmaktadır ⁴¹. Son olarak da boşanmalarda çocuklar daima babaya düşmekte, anneye sadece bir çocuk bırakılmaktadır (§§ 31, 32). Bundan başka bir masalda (XXIV, 8) erkek karısına: "Sen kadınsın. Kadınlığına göre bundan bir şey anlamazsın,, demekte ve çocuktan başka herşeye malik olan Appu, "oğlum yok" diye dert yanmaktadır ⁴². Esasen "Eğer bir adam" kanunlarında da kiralanan bir erkeğin ücreti 12 Şekel gümüş olduğu halde, bir kadının gündeliği onun yarısı kadar tesbit edilmiştir (§ 42). Bir diğer kanun maddesinde ise "bir kimse yabancı bir memlekette öldürülürse, o toprağın sahibi hür bir adamsa, tarlasını, evini ve üstelik 1 Mine, 20 Şekel gümüş ödediği halde, kadınsa sadece 3 Mine verir, denilmektedir ⁴³.

Hitit kanunlarında verasete ait maddeler ele geçmediğinden, verasette erkek evlâdın tercih edilip edilmediğini bilmiyoruz. Fakat Telipinu fermanında kiralıyet ailesinin veraset sırası düzenlenirken "Kıralın oğlu yoksa, en büyük kıza bir koca alsınlar, o kıral olsun!" denildiğine göre, bu hususta da erkek evlâdın tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bütün bu deliller, Hitit cemiyetinin patriarkal olduğunu göstermeğe kâfidir ⁴⁴.

⁴⁰ E. Edel, İF 60, 1 (1949) S. 82.

⁴¹ P. Koschaker, ArOr 18/3 (1950) S. 210-296 S. Alp, DTCFD V 5, S. 473 de. Hitit'lerde satın alma izdivacını kabul etmez.

⁴² J. Friedrich, ZA 49 s. 214 v.d.

⁴³ J. Friedrich, Symbolae Koschaker S. 3.

⁴⁴ S. Alp, DTCFD V 5, S. 472 v. d. ki münakaşalara bak.

Fakat derhal ilâve etmek lâzımdır ki, yine bu kanunlarda eski devirden, yani maderşahi cemiyet hayatı zamanından kalma izler de vardır. Meselâ: § 27 de kadının ölümü halinde, çocukların annenin çehizini paylaşmaları zikredildiği halde, babanın ölümü hali yazılmamıştır. Keza § 171 de bir annenin oğlunu evlâdlıktan reddi mevzu bahis olduğu halde, babanın oğlunu reddi söylenmiyor. Gerçi burada iki ihtimal hatıra gelebilir : ya kanunların bu maddeleri mevcut idi de ele geçmemiştir, veyahut da babanın mirasını oğlun alacağı tabii bir hak olduğundan yazılmamıştır. Fakat Hitit kanunları üzerindeki son tetkikler, bunların tamamiyeti lehindedir.

Hitit kanunlarının bu kuru ifadesi dışında Hitit cemiyet hayatındaki kadınlara dair bütün bilgimiz, arazi bağışı veya adak vesikalarında sayılan isimlerden ibarettir. Bir de çok defa ritüel metinlerin müellifi olarak kadınlar görülmektedir. Bundan başka rüya tâbiri veya ölü yıkama gibi işlerin de ihtiyar kadınlar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bütün bunlar bize Hititler devrinde kadına koloni çağında olduğundan daha az ve fakat Önasya'nın diğer kavimlerine nazaran daha çok kıymet verildiğini göstermektedir.

Neticede, müşahede ettiğimiz iki devirden ilkinde, yani "Kül-tepe devri" de diyebileceğimiz Asur ticaret kolonileri çağında kadın, hayatın her sahasına erkek kadar iştirak ettiği ve dolayısıyla sosyal bir çok haklara sahip olduğu halde, bu devri takibeden Hitit Devletleri zamanında kadın bu haklarından erkek lehine gittikçe feragat ettiği anlaşılıyor. Bu sosyal değişikliğin âmili, şüphe yok ki, Anadolu'nun biribirini müteakip maruz kaldığı sâmi ve Hind-Cermen unsurları ile karışmasıdır. Bunlardan biri, patriarkal gelenekli ve III. Ur sülâlesinin ince ve yüksek Sumer kültürü ile sivilize olmuş Asurluların Orta Anadolu'ya yayılan kolonilerinin yapmış oldukları tesirdir. Diğeri de Koloni çağını müteakip yine pederşahi gelenekli Hititlerin Orta Anadolu siteleri üzerindeki hâkimiyeti neticesinde zaten sarsılmış olan yerli âdet ve ananelerin zamanla Hititlerin patriarkal geleneklerine doğru kaymasıdır.

Binaenaaleyh Hitit kanunlarının aksettridiği patriarkal karakterle Hitit kraliçelerinin devletin iç ve dış siyasetindeki mühim mevkileri arasında görülen tezat, fikrimizce bu intikal safhasının izlerinden ibarettir.